

Ярослава Кодлюк

РОЛЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

В умовах переходу людства до інформаційного суспільства пріоритетами визнано не просте накопичення знань та предметних умінь і навичок (мета так званої «знаннєвої» педагогіки), а формування вміння вчитися, оволодіння навичками пошуку інформації, здатності до самонавчання «упродовж життя» (вважається, що ці новоутворення стають визначальною сферою професійної діяльності людини). Ученими доведено, що зазначені вміння починають інтенсивно формуватися в рамках школи першого ступеня, а необхідною умовою їх ефективного вироблення є здатність педагога правильно організувати роботу молодших школярів з підручником.

У зв'язку із зазначеним актуалізується проблема підготовки вчителя до цього виду діяльності. Показово, що на доцільність спеціального ознайомлення майбутніх педагогів з теоретичними основами побудови навчальної книги, найпоширенішими методами її аналізу й оцінювання, основними видами роботи з підручником неодноразово вказували видатні педагоги минулого й сучасності [3; 5; 7].

Серед чинників, які впливають на організацію навчального процесу, забезпечують його ефективність, неабияку роль відіграє навчальне середовище (Ю.О. Жук, О.Я. Савченко). Помітно, що його структурними компонентами вважають насамперед засоби навчання [1]. Однак у широкому розумінні це поняття охоплює життєвий простір людини [6], його матеріальну та інформаційну складові, які «взаємозалежні, системно об'єднані та детерміновані загальними цілями навчання і виховання» [2, 74].

До структурних підрозділів, які формують навчальне середовище вищих навчальних закладів, належать наукові лабораторії.

Мета статті полягає в аналізі основних напрямів діяльності науково-дослідної лабораторії шкільного підручника як важливого наукового та інформаційно-методичного центру підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації роботи з навчальною книгою.

Лабораторія шкільного підручника діє на факультеті підготовки вчителів початкових класів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка з 2007 року. Цей структурний підрозділ сприяє залученню професорсько-викладацького складу, аспірантів, здобувачів, магістрантів і студентів вузу, учителів шкіл до вивчення проблем підручничознавства і підручникотворення.

Згідно із Положенням про науково-дослідну лабораторію шкільного підручника її основними напрямками роботи є такі:

- розвиток історії та теорії шкільного підручника (дослідження історії навчальної книги, обґрунтування теоретичних основ побудови підручника, розробка методик аналізу й оцінювання цього виду навчальної літератури);
- розробка навчальних програм, посібників, підручників, підготовка статей зі шкільного підручникомознавства та підручникотворення;
- комплектування фонду шкільних підручників та навчальних посібників (різних років видання);
- упровадження результатів дослідження в навчально-виховний процес вузу (розробка курсів та спецкурсів для студентів і магістрантів; написання курсових, дипломних та магістерських робіт);
- удосконалення підготовки вчителів до роботи в умовах варіативної навчальної літератури (читання лекцій на курсах підвищення кваліфікації вчителів початкових класів, організація роботи постійно діючого семінару з проблем шкільного підручника, участь у роботі обласних семінарів методистів райметодкабінетів);
- налагодження співпраці з іншими вузами, науковими закладами національної Академії педагогічних наук України шляхом координації тематики наукових робіт, організації спільних наукових досліджень, проведення семінарів, нарад.

За результатами дослідження розроблено і впроваджено у навчально-виховний процес факультету підготовки вчителів початкових класів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка курси «Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті» (для освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр») та «Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект» (для освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст»).

Курс «Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті» покликаний зінтегрувати і поглибити знання майбутніх педагогів про теоретичні основи побудови підручника; ознайомити їх з доступними методами аналізу й оцінювання цього виду навчальної літератури. На аудиторних заняттях магістранти засвоюють основні положення теорії підручника для початкової школи: підручник як модель процесу навчання; провідні функції навчальної книги – інформаційна, розвивальна, виховна, мотиваційна; структура підручника – текст та позатекстові компоненти (апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування); види підручників (підручники варіативні та альтернативні); комплексний аналіз підручників, адресованих молодшим школярам.

Мета курсу «Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект» значно ширша, оскільки передбачає, окрім зазначеного вище, формування у студентів уміння організувати роботу з навчальною книгою в початковій школі.

Базуючись на теоретичних основах побудови підручника для початкової школи, майбутні педагоги дізнаються про те, що робота з підручником як метод навчання може відбуватися у різних формах – з кожним зі структурних компонентів навчальної книги; на різних етапах уроку; у формі самостійної роботи з підручником та під керівництвом учителя (так звані «зовнішні компоненти» методу). Результативною стороною цього процесу є оволодіння молодшими школярами вмінням працювати з книгою («внутрішні компоненти» методу).

Аналогічні курси запроваджено також у ВДНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» та у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Зазначимо, що ця навчальна дисципліна має ґрунтовне дидактико-методичне забезпечення, а саме:

1. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / Я. П. Кодлюк. – К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. – 368 с.

2. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: програма навчального курсу (за вимогами кредитно-модульної системи) / розробник: Я. П. Кодлюк. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2009. – 9 с.

3. Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект: програма навчального курсу (за вимогами кредитно-модульної системи) / розробники: Я. П. Кодлюк, З. Є. Беркита. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2009. – 14 с.

4. Кодлюк Я. П. Робота з підручником на уроках у початковій школі: посібник для вчителя початкової школи / за ред. О. Я. Савченко / Я. П. Кодлюк, О. Я. Янченко. – К. : Наш час, 2009. – 104 с.

5. Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект: навчально-методичний посібник / Я. П. Кодлюк. – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2009. – 100 с.

Матеріали дослідження ввійшли також окремим розділом у зміст дидактики початкової школи (розділ «Підручник для початкової школи») [4].

Члени лабораторії працюють над колективною темою «Шкільний підручник як модель процесу навчання: історія, теорія, практика» (номер державної реєстрації 0108U003844, терміни виконання – 2008–2013 рр.).

Основні результати наукового пошуку полягають у тому, що:

– вперше обґрунтовано теоретичні основи побудови підручника для початкової школи, зокрема психологічні – відображення у його змісті й структурі основних етапів процесу навчання; репрезентація засобів формування змістового, мотиваційного і процесуального компонентів навчальної діяльності; врахування у процесі розробки підручника вікових особливос-

тей молодших школярів; дидактичні – повноцінне відображення в підручнику елементів змісту освіти; забезпечення освітнього, розвивального та виховного впливів на особистість молодшого школяра; відповідність навчальної книги моделі процесу навчання на конкретному етапі історичного розвитку; забезпечення органічного зв'язку підручника з іншими елементами навчально-методичного комплексу; методичні – наявність певної педагогічної технології; послідовність пред'явлення у книзі предметних знань; доцільність використання засобів (насамперед різних видів навчальних завдань і вправ) для формування в учнів спеціальних (предметних) умінь і навичок;

– поглиблено розуміння сутності мотиваційної функції навчальної книги, зокрема з'ясовано етапи становлення мотиваційної функції підручника в період XI – середини XIX ст.; обґрунтовано доцільність посилення емоційно-ціннісного компонента навчальної книги з метою плідного використання психологічних можливостей та потенціалу дітей молодшого шкільного віку; виокремлено надбання зарубіжної педагогіки щодо формування в учнів бажання вчитися засобами підручника, зокрема доступність навчального матеріалу, його виклад з урахуванням життєвого досвіду учнів, емоціогенний потенціал інформації, діалогічна форма побудови підручника, особистісно орієнтований стиль написання навчальних книг та ін.; розроблено методику аналізу мотиваційного компонента підручників для початкової школи за такими напрямками: емоціогенність змісту навчальної книги, способи дидактичної організації навчального матеріалу, дизайн підручника та практично зреалізовано цю методику у процесі аналізу чинних навчальних книг;

– обґрунтовано модель підготовки майбутнього вчителя початкової школи до організації роботи з підручником, яка включає мотиваційний (усвідомлення значущості оволодіння технологією організації роботи з підручником на уроках у початкових класах; вироблення у майбутніх учителів стійкого професійного інтересу як до педагогічної діяльності загалом, так і до організації роботи з підручником зокрема), змістовий (засвоєння знань про підручник та способи його використання на уроках) та процесуальний (оволодіння майбутніми педагогами системою практичних умінь і навичок щодо організації роботи з підручником) компонентами і охоплює весь навчальний процес та форми підготовки;

– обґрунтовано форми роботи з підручником на уроках у початкових класах: робота з кожним зі структурних компонентів навчальної книги – з текстом та позатекстовими компонентами; використання книги на різних етапах уроку – актуалізації опорних знань, вивчення нового матеріалу, закріплення вивченого; самостійна робота учнів з підручником та робота під керівництвом учителя.

Ці результати дослідження відображено у кандидатських дисертаці-

ях, присвячених різним аспектам підручника для початкової школи: підготовці вчителя до організації роботи з підручником, функціональному забезпеченню навчальної книги (зокрема аналізу мотиваційної спрямованості чинних підручників для початкової школи), формуванню в молодших школярів уміння працювати з навчальною книгою, підручником з іноземної мови як засобу формування у молодших школярів іншомовної комунікативної компетенції, а також у навчальних посібниках, журнальних статтях та ін.

Щорічно на базі лабораторії студенти виконують дипломні та магістерські роботи. Наведемо орієнтовну тематику цих робіт:

1. Підручник як засіб формування у молодших школярів уважності: технологія аналізу.
2. Технологічність підручника з іноземної мови для початкової школи.
3. Формування у молодших школярів емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу засобами підручника.
4. Дидактичні основи організація роботи з ілюстративним матеріалом підручника в початковій школі.
5. Розвивальна спрямованість сучасних підручників для початкової школи.
6. Дидактико-методичний аналіз підручкового забезпечення початкової школи з освітньої галузі «Людина і світ».
7. Емоційно-ціннісний компонент у змісті підручників для початкової школи.
8. Технологія використання підручника на уроках у початкових класах.
9. Організація роботи з навчальними завданнями і вправами на уроках у початкових класах.
10. Підручник як засіб формування чуттєвого досвіду молодших школярів.
11. Дидактичні основи використання підручника на різних етапах уроку в початковій школі.

Отримані результати збагатили зміст навчальних дисциплін, зокрема з підручникомознавства, а також предметних методик; повідомлялися учителям на курсах підвищення кваліфікації, а також обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня.

Науково-дослідна лабораторія шкільного підручника виконує роль своєрідного інформаційного центру. Тут, зокрема, зібрано підручники і навчальні посібники для початкової школи (різних років видання). спеціальну психолого-педагогічну і методичну літературу, автореферати із зазначеної тематики, журнали «Початкова школа» і «Начальная школа» різних років видання; створено каталог статей із проблем змісту освіти та шкільного підручника. Зібраними матеріалами користуються студенти у процесі написання курсових, дипломних та магістерських робіт; при підготовці до

практичних занять.

Таким чином, науково-дослідна лабораторія шкільного підручника інтегрує зусилля різних людей (викладачів, аспірантів, студентів), яких об'єднує стійкий інтерес до універсального феномена шкільної освіти – підручника. У перспективі плануємо налагодити співпрацю із викладачами інших ВНЗ, які намірені або вже роблять спроби збагатити зміст фахової підготовки майбутніх педагогів відомостями з підручничкознавства і підручникотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуржій А. М. Засоби навчання: навчальний посібник / А. М. Гуржій, Ю. О. Жук, В. П. Волинський. – К.: ІЗМН, 1997. – 208 с.
2. Жук Ю. О. Проблеми формування навчального середовища сучасної школи / Ю. О. Жук / Моделі розвитку сучасної української школи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11–13 жовтня 2006 р., Черкаси – Сахнівка). – К.: СПД Богданова А. М., 2007. – 240 с.
3. Крупская Н. К. Какой нам нужен учебник / Н. К. Крупская // Пед. соч.: в 10-ти т. – М.: Изд-во АПН СССР, 1959. – Т. 3. – С. 405–424.
4. Педагогіка початкової школи: програма навчальної дисципліни (за вимогами кредитно-модульної системи) / укл.: Я. П. Кодлюк, З. М. Онишків. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 72 с.
5. Савченко О. Я. Підсумки першого етапу функціонування початкової школи у складі 12-річної / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2006. – № 1. – С. 4–8.
6. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко. – 2-е вид., доповн., переробл. – К.: Богданова А. М., 2009. – 226 с.
7. Савченко О. Я. Якість і варіативність шкільних підручників як умова запровадження Державних стандартів початкової освіти / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2001. – № 8. – С. 10–12.